

روش‌شناسی اقدام‌پژوهی و کاربرد آن در پژوهش‌های علوم رفتاری

دکتر احمد عابدی*

علیرضا شواخی**

بتول جعفری هرنندی***

چکیده

اقدام‌پژوهی از رویکردهای مهم در پژوهش‌های کیفی به‌شمار می‌رود. در این رویکرد، پژوهشگر یا مرجع تغییر و تحول، مسأله یا مشکل را شناسایی می‌کند و برای حل مشکل یا ایجاد تغییر، به‌طور دقیق اطلاعاتی را جمع‌آوری می‌کند و سپس به اقدام مناسب مبادرت می‌ورزد و از نتایج اقدام ارزیابی به عمل می‌آورد. به‌همین دلیل، اقدام‌پژوهی به‌عنوان روشی برای رشد کارکنان در حین خدمت شناخته شده است. در مقاله حاضر، اقدام‌پژوهی تعریف می‌شود و سپس سیر تکامل آن، ویژگی‌ها و محاسن آن بررسی و بیان می‌گردد. آنگاه به کاربرد آن در علوم رفتاری پرداخته می‌شود.

واژه‌های کلیدی: اقدام‌پژوهی، پژوهش کیفی، داده، شاهد، روایی اقدام‌پژوهی، علوم رفتاری.

مقدمه

اقدام‌پژوهی^۱ را با عنوان‌های مختلفی، مانند پژوهش در عمل، تحقیق عملی، پژوهش حین عمل، پژوهش بر مبنای همکاری^۲ و پژوهش در محیط عمل هم نامیده‌اند. با اینکه به این شیوه پژوهش، نام‌های مختلفی داده‌اند، اما زمینه اصلی آن همانند و تابع یک سلسله از ویژگی‌های خاصی است.

بیش‌تر اعتبار و شهرت اقدام‌پژوهی مرهون تلاش‌های کورت لوین^۳ می‌باشد. در آخر دهه ۱۹۳۰، او ضمن کار در خدمات اجتماعی، کارگران را در به‌کارگیری پژوهش برای تغییرات اجتماعی بیش‌تر تربیت نمود (نوفکه، ۱۹۹۰).

به نظر می‌رسد، لوین تعریف جامعی از اقدام‌پژوهی ارائه نکرده است. وی تنها به نوعی از برنامه‌های تحقیقی درون سازمانی اشاره می‌کند که پیشرفت آنها براساس نیازهای سازمان صورت می‌گیرد. با وجود این، وی تنش‌های بین علم و عمل اجتماعی را مفهوم‌سازی کرد و با ارائه مدل نیروهای پیش‌برنده و بازدارنده بر توسعه نظریه اقدام‌پژوهی افزود (فرنج و بل، ۱۳۷۹، ص ۱۹۷).

همزمان با تکامل اقدام‌پژوهی در آمریکا، این نوع پژوهش در انگلیس رشد قابل توجهی یافت. ریشه‌های رشد و توسعه اقدام‌پژوهی به جنگ جهانی دوم برمی‌گردد که در خلال آن، روان‌شناسان و روان‌کاوان با تشکیل گروه‌های چند رشته‌ای، روی مسایل متعددی کار می‌کردند. در دوران جنگ جهانی دوم و بعد از آن، تعدادی از برنامه‌های موفق اقدام‌پژوهی در زمینه انتخاب کارگران، معالجه و درمان اسیران جنگی آزاد شده اجرا گردید. این امر، به مجموعه‌ای از یافته‌های تحقیقی منجر شد که نفوذ و کاربرد آن را در پژوهش‌های علوم رفتاری نشان داد. در رویکرد کیفی^۴ اقدام‌پژوهی، بیش‌ترین گرایش به مطالعه فرآیند پژوهش و روابط بین محقق و محیط پژوهش بوده است. به همین دلیل، این شیوه پژوهش، در علوم رفتاری روان‌شناسی، مشاوره، آموزش و پرورش و مدیریت رواج یافته است و در سال‌های اخیر به‌طور فزاینده‌ای از آن استفاده می‌شود. به هر حال، به نظر می‌رسد، پژوهش در عمل شکلی از نگاه دقیق به مسایل است و

---

1. action research
2. collaboration
3. Kurt Levin
4. approach qualitative

بنابراین باید درک عمیق‌تری از آن به دست آورد؛ به ویژه در نظام تعلیم و تربیت کشورهایمانند کشور ما که پژوهش در آن دارای سابقه طولانی نیست، یکی از دغدغه‌های نظری (و تا حدودی عملی)، ایجاد پیوند و ارتباط معقول و منطقی میان پژوهش‌های آموزشی و تربیتی و جریان عمل تعلیم و تربیت است (مهر محمدی، ۱۳۷۳). هدف مقاله حاضر، رفع ابهام‌ها و پاسخ به سؤال‌هایی است که در خصوص روش‌شناسی این رویکرد پژوهش مطرح شده است.

تعریف اقدام‌پژوهی

اقدام‌پژوهی زمانی شروع می‌شود که افراد حرفه‌ای سؤال‌هایی مشابه این سؤال را از خود می‌پرسند «چه کار می‌توانم انجام دهم، در حالی که موقعیت موجود امیدبخش به نظر نمی‌رسد؟» (مک براید و شاستاک،^۱ ۱۳۸۰). هرچند لوین برای پاسخ به این سؤال، اقدام‌پژوهی را به‌طور روشن تعریف نکرد، ولی معنی مورد نظرش را بیش‌تر در توصیف هدف و رویه‌هایی برای انجام دادن چنین پژوهشی منعکس ساخت؛ سپس، صاحب‌نظران به تعریف این رویکرد پژوهشی پرداختند که در زیر به چند نمونه از آنها اشاره می‌شود.

راپوپورت^۲ اقدام‌پژوهی را چنین تعریف کرده است: «هدف اقدام‌پژوهی، پرداختن به مشکلات عملی افراد در وضعیتی که در آن نوعی مشکل خاص وجود دارد و هدف آن افزایش دانش اجتماعی از راه همکاری متقابل توأم با احترام و اعتماد متقابل در درون یک چهارچوب اخلاق مقبول طرفین است» (راپوپورت، ۱۹۷۱، ص ۴۴۹).

کار و کمیس^۳ (۱۹۸۶) اقدام‌پژوهی را اینگونه تعریف کرده‌اند: «اقدام پژوهی، شکلی از سؤال یا خوداندیشی است که به وسیله مشارکت‌کنندگان در موقعیت‌های اجتماعی با نظر به اصلاح معقول و متعادل از شیوه‌های آموزشی خود، درک آنان از این شیوه‌ها و موقعیت‌هایی که در آنها این شیوه‌ها اجرا شده، پذیرفته شده است».

الیوت^۴ (۱۹۸۲) اقدام‌پژوهی را مطالعه یک موقعیت اجتماعی با دید اصلاح کیفیت

1. MC Bride and Schostak

2. RaPoPort

3. Carr and Kemmis

4. Elliott

اقدام در آن موقعیت تعریف کرده است. سومخ^۱ (به نقل از مک براید، ۱۹۸۹)، تعریف الیوت را مبنای تعریفی جامع‌تر قرار داده است و آن را «مطالعه یک موقعیت اجتماعی با درگیر کردن مشارکت کننده به عنوان پژوهشگر با نظر به اصلاح کیفیت اقدام در آن موقعیت» تعریف کرده است. تعریف سومخ از اقدام پژوهی با رویکرد کیفی، بیش از سایر تعریف‌ها مورد قبول واقع شده است. با بررسی عمیق و دقیق تعریف‌های فوق، روشن می‌شود که اقدام پژوهی:

۱. بر اهمیت افزایش دانش علمی و حل مشکلات عملی در زندگی واقعی تأکید می‌کند. اگرچه این نکته هدف اغلب پژوهش‌های سنتی است، ولی پژوهش‌های سنتی، بر جدایی اقدام و پژوهش تأکید دارند.
۲. بر ارزش‌ها و استانداردهای مشترک پژوهشگر و متقاضی تحول، متمرکز است.
۳. نوعی راهبرد پژوهش ارایه می‌دهد که دارای بنیانی قوی است که پژوهش‌های سنتی فاقد آن است.
۴. مستلزم همکاری متقابل و مبتنی بر احترام و اعتماد پژوهشگر و متقاضی تحول است.
۵. دوره‌ای یا طولی است و بر یادگیری و بهبودهای تدریجی و گام‌به‌گام تأکید می‌کند.
۶. در این روش فرض می‌شود که پژوهشگر به تماس و تعامل با متقاضیان تحول نیاز دارد، تا به‌طور واقعی مشکلات و مسایل آنان را درک و به حل مشترک با آنها اقدام کند (گران هوک و السون،^۲ ۱۹۹۹، ص ۴).

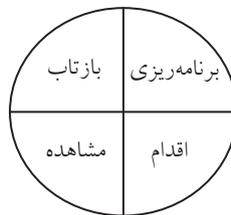
فرآیند یا چرخه اقدام پژوهی

برای فرآیند اقدام پژوهی تاکنون چندین الگو ارایه شده است. بلوم^۳ (۱۹۵۹) تنها دو مرحله ساده برای آن در نظر گرفته است که عبارتند از: مرحله تشخیصی^۴ (که در آن مسایل شناسایی و تجزیه و تحلیل می‌شوند و فرضیه‌ها تدوین می‌گردند) و مرحله درمانی،^۵ که در آن فرضیه‌های تدوین شده، به واسطه مداخله آگاهانه و مستقیم در موقعیت واقعی، آزمون می‌شوند (حسن‌زاده، ۱۳۸۲). لوین (۱۹۴۸) برای اقدام پژوهی چهار مرحله را معرفی کرده است:

1. Somekh
3. Blum
5. therapeutic

2. Gron Hough and Olson
4. diagnostic

- الف. برنامه‌ریزی: ^۱ اقدام‌پژوهی با یک اندیشه کلی و داده‌هایی برای معرفی موقعیت آغاز می‌شود؛
- ب. اقدام: ^۲ در این مرحله حقیقت‌یابی، نظارت و ارزشیابی مداوم مداخله یا برنامه طراحی شده است؛
- ج. مشاهده: ^۳ در این مرحله اقدامات انجام شده برای دست‌یابی به برنامه، مورد مشاهده قرار می‌گیرند؛
- د. بازتاب: ^۴ این مرحله همراه با تعریف مجدد اندیشه‌ها و روش‌های اولیه است (کوهن و دیگران، ۲۰۰۱).

شکل (۱): ماریچ^۵ حلقه‌ای اقدام‌پژوهی (همان، ص ۲۳۶)

- مک براید (۱۹۸۹) برای اقدام‌پژوهی هفت مرحله در نظر می‌گیرد که عبارتند از:
۱. تشخیص کانون علاقه یا مسأله: تشخیص مشکل یا مسأله که مشکل‌ترین مرحله اقدام‌پژوهی است، پس از یک دوره تعمق درباره موقعیت و محیط کاری و همچنین عمل در حال انجام، حاصل می‌شود.
  ۲. جمع‌آوری داده‌ها و عرضه آنها: در این مرحله انواع داده‌ها از منابع گوناگون و به روش‌های مختلف گردآوری می‌شوند. به هر حال، باید به خاطر داشت که هیچ قانون محکم و ثابتی درباره چگونگی جمع‌آوری داده‌ها وجود ندارد؛ اما می‌توان رهنمودهایی را در این زمینه ارائه داد.
  ۳. تجزیه و تحلیل داده‌ها و تولید فرضیه: داده‌های جمع‌آوری شده در این مرحله مورد بررسی دقیق قرار می‌گیرند و فرضیه‌های مقدماتی تدوین می‌یابند. به دنبال بررسی مجدد داده‌ها از فرضیه‌های مقدماتی، فرضیه‌های پرورده شده، حاصل می‌گردند.
  ۴. برنامه‌ریزی برای گام‌های اقدام: در این مرحله ابتدا نظریه ساخته می‌شود و سپس

1. planning
3. observation
5. spiral

2. action
4. reflection

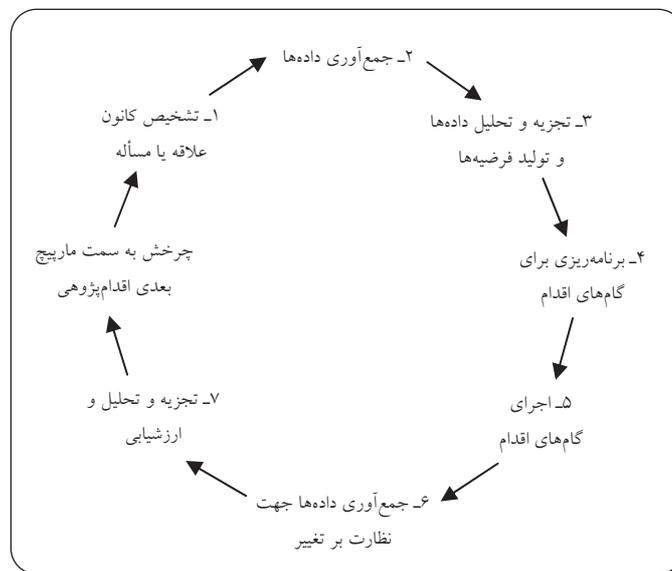
گام‌های اقدام، برنامه‌ریزی می‌شود. این گام‌ها می‌تواند به دنبال تغییرات جزئی در شیوه‌های موجود انجام عمل بدون تغییر در کل برنامه باشد یا اینکه گام‌ها به دنبال جایگزین کردن یک شیوه متفاوت به جای شیوه‌های جاری باشد.

۵. اجرای گام‌های اقدام: گام‌های برنامه‌ریزی شده، در این مرحله اجرا می‌گردند. باید توجه داشت که تغییر، زمانی رخ می‌دهد که اقدامی صورت گیرد و اقدام باید بر اساس داده‌های جمع‌آوری شده و به دقت مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته باشد تا نتایج و پیامدهای مطلوب را همراه داشته باشد.

۶. جمع‌آوری داده‌ها جهت نظارت بر تغییر: پس از اجرای گام‌های اقدام، داده‌هایی جمع‌آوری می‌شود که تغییرات حاصل از اجرای اقدام را نظارت می‌کند.

۷. تجزیه، تحلیل و ارزشیابی: در این مرحله اقدام‌پژوه، پیامدها و نتایج اقدام را تجزیه، تحلیل و ارزشیابی می‌کند و در واقع، خود را آماده ورود به مرحله بعد اقدام‌پژوهی که همانا چرخه بعدی اقدام‌پژوهی است، می‌کند.

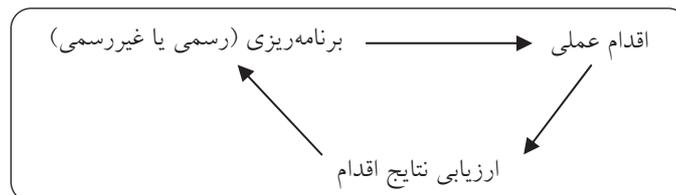
مراحل اقدام‌پژوهی به شیوه بالا را می‌توان به صورت چرخه زیر نمایش داد.

شکل (۲): چرخه اقدام‌پژوهی (سومخ و مک براید، ۱۹۸۹)

هرچند الگوهای مختلفی از جانب صاحب‌نظران برای اقدام‌پژوهی ارائه شده است، اما در همه آنها محورها و ویژگی‌های مشترکی وجود دارد که برخی از آنها عبارتند از:

الف. تقریباً تمام صاحب‌نظران، اقدام‌پژوهی را چرخه‌ای تصور می‌کنند که حلقه‌های اصلی آن برنامه‌ریزی، اقدام عملی و ارزیابی نتایج اقدام عملی است.

شکل (۳): چرخه اقدام‌پژوهی

ب. اقدام‌پژوهی، مشارکت‌جویانه است. مشارکت می‌تواند به تعهد بیش‌تر بیانجامد تا تحقق نتایج یا پیامدها آسان‌تر گردد.

ج. اقدام‌پژوهی، اغلب کیفی است. پژوهش کیفی از قابلیت انعطاف بیش‌تری برخوردار است.

روش‌های جمع‌آوری داده‌ها در اقدام‌پژوهی

در اقدام‌پژوهی به یک معنا طرح مسأله یا علاقه، اولین مرحله در جمع‌آوری داده‌ها است. ابتدا باید مشخص شود، داده چیست. در اقدام‌پژوهی از لحاظ شکلی داده می‌تواند به اشکال زیر وجود داشته باشد.

۱. اسناد یا مدارک به دست آمده از جریان معمولی فعالیت‌ها مانند: دفتر ثبت، کارهای کارکنان یا دانش‌آموز، چارت‌های دیواری، فایل‌ها و ثبت‌های دانش‌آموز، یادداشت‌های اولیا، طرح درس، برنامه کاری، یادداشت‌های درس یا تدریس، بروشورهای کلاسی و مدرسه‌ای، بیانیه‌ها و غیره؛
۲. یادداشت‌های خود گزارش‌دهی،^۱ بدین معنا که فرد چگونه برخی رویدادها، رفتارها و پدیده‌ها را گزارش نموده است. چنین گزارشی باید در کنار سایر منابع داده‌ها قرار گیرد؛
۳. منابع صوتی و تصویری: در صورتی که از فعالیت نوار صوتی یا ضبط تصویری و یا ویدئویی در اختیار است، این منابع نیز نوعی داده محسوب می‌گردد؛
۴. خاطرات هم می‌تواند نوعی داده تلقی شوند.

1. self-reporting

هر یک از موارد فوق، ضعفها و قوت‌های خود را دارد. لذا اقدام پژوه نه تنها به سادگی وابسته به یک نوع از داده‌ها نمی‌گردد، بلکه سعی می‌کند مقادیر زیادی از آنها را تا آنجا که موقعیت اجازه می‌دهد، به دست آورد. از سوی دیگر، هیچ قانون ثابت یا محکمی درباره چگونگی جمع‌آوری داده‌ها وجود ندارد، اما رهنمودهایی وجود دارد که توجه به آنها مفید است.

نکته‌ای که در بحث جمع‌آوری داده‌ها وجود دارد این است که، علایق زیادی که پژوهشگر را به سمت انجام تحقیق هدایت می‌کند، ممکن است، باعث انحراف او از مسیر اصلی پژوهش شده و یافته‌های او را در مسیرهای پیچیده و دشوار قرار دهد و سبب جهت‌گیری آنها شود. بنابراین، همواره این نکته ظریف را باید در نظر گرفت که ارزش‌های اقدام پژوه باید به‌طور مداوم مورد نقادی قرار گیرد.

هم‌چنین مهم است که در خصوص داده‌ها نظارت شود تا بین قضاوت درباره داده‌ها، تفسیر داده‌ها و خلاصه‌کردن آنها فرق گذاشته شود. بدین معنا که هر مفهومی در محدوده یک زمینه حاصل شده از تفکر و شیوه عمل، معنا پیدا می‌کند و این مفاهیم می‌تواند نسبت به زمان‌های مختلف و گویندگان مختلف، معنایی متفاوت داشته باشد.

هر پژوهشگر کیفی، قضاوت در خصوص مفاهیم را مسکوت می‌گذارد و به بررسی انواع مختلف معانی و شیوه‌های عمل همراه با هر زمینه می‌پردازد. این داوری باید در پایان تحقیق و نه در مرحله جمع‌آوری داده‌ها صورت گیرد. اگر این داوری درست صورت گیرد، با یک منطق برای دفاع از داوری همراه خواهد شد که آن هم مبتنی بر داده‌هایی است که به عنوان شاهد، به کار رفته است.

در فرآیند جمع‌آوری و توسعه داده‌ها، جهت‌دستیابی به آنچه برای ساختن یک پروژه مورد نیاز است، پژوهشگر در ابتدا از طریق مشاهده، مصاحبه و جمع‌آوری اسناد و مدارک شخصی، شروع می‌کند که این سه به‌طور خلاصه در زیر بیان شده‌اند.

مشاهده

مشاهده چیزی بیش از نگرستن تنها و نگاه کردن است (هاپکینز،^۱ ۲۰۰۲). وظیفه مشاهده

1. Hopkins

این است که بتواند یک صحنه را در مسیری که قابل تشخیص است، برای شرکت‌کنندگان درگیر ارایه نموده و همچنین بتواند روایی و صحت ارایه اقدام را نشان دهد. پژوهشگر اقدام‌پژوه، تفسیرهای متعددی از مشاهده‌های انجام شده ارایه می‌نماید، اما تنها یک تفسیر را ترجیح می‌دهد، ولی همواره باید مطمئن گردد که درک او از آنچه مشاهده می‌کند، به‌طور معناداری متفاوت از درک سایر شرکت‌کنندگان در مشاهده نمی‌باشد. بدین ترتیب مشاهده دست در دست مصاحبه می‌گذارد.

مصاحبه

احتمالاً پژوهشگر اقدام‌پژوه بسیاری از داده‌هایی که جمع‌آوری می‌کند، حاصل مصاحبه است. مصاحبه ثبت صدای دیگران همانگونه که بیان شده، می‌باشد. بنابراین باید این مهم را در نظر گرفت که صحبت‌های ثبت‌شده، زائیده صدای دیگران، قدرت دیگران و آنهایی که در زندگی شغلی من، مهم و تأثیرگذار هستند، می‌باشند. در ضبط صدای دیگران، آیا من به نوعی صدای آنها را عوض و یا جابجا نمی‌کنم؟ و در واقع، در هنگام ضبط صدای دیگران من چه کاری انجام می‌دهم؟ بدین دلایل پرسش‌نامه‌ها راهبرد خوبی برای آشکارکردن صدای دیگران نیست. پرسش‌نامه‌ها به منظور کاوش واقعیت اشیا و مطابق با برنامه کاری و بر مبنای علایق قبلی پژوهشگر، از پیش ساخته می‌شوند. به همین منظور، احتمالاً ایده خوبی نیست که به استفاده از پرسش‌نامه وسوسه شد. اغلب این سؤال مطرح می‌شود که پژوهشگر چه مقدار باید مصاحبه انجام دهد؟ جواب ساده و مشخصی برای این سؤال وجود ندارد. ولی می‌توان گفت، پژوهشگر هر مقدار که لازم باشد، ملزم به انجام مصاحبه و جمع‌آوری داده می‌باشد تا اینکه یک مورد یا موارد زیادی را روشن نماید.

ممکن است، پژوهشگر در یک دوره کوتاه، حجم زیاد و قابل توجهی از داده‌ها را جمع‌آوری کرده باشد و این موضوع شاید او را به هراس اندازد. در حقیقت مقادیر زیاد داده‌ها برای ایجاد یک ساختار معنایی بسیار مشکل است. بنابراین می‌تواند همزمان با جمع‌آوری داده‌ها به طبقه‌بندی آنها بپردازد.

یک شیوه طبقه‌بندی ساده داده‌ها عبارتند از: این که داده‌ها به انواع مهم، حاشیه‌ای^۱

1. peripheral

و غیرمطمئن^۱ تقسیم شود، بدین ترتیب، نبض پژوهش در اختیار پژوهشگر قرار می‌گیرد. مصاحبه‌کردن به شیوه‌های مختلفی طبقه‌بندی شده است، از جمله معروف‌ترین آنها، مصاحبه را روی پیوستاری از رسمی تا غیررسمی در نظر می‌گیرند. رسمی‌ترین شکل مصاحبه، شبیه به این است که پژوهشگر پرسش‌نامه‌ای را به عنوان فرم مصاحبه بخواند. در یک مصاحبه کم‌تر رسمی، اگرچه مصاحبه‌کننده فهرستی از سؤالات جامع را خواهد داشت. اما موضوع‌های جالبی را که به وسیله مصاحبه‌شونده در پاسخ به سؤالات ایجاد شده است، دنبال می‌کند. در مصاحبه غیررسمی سعی بر این است که مصاحبه‌شونده در مکالمه درگیر گردد. به‌همین جهت مصاحبه غیررسمی، بیشتر یک هنر است تا یک علم. به هر حال، باید متوجه بود که درباره مصاحبه غیررسمی نه قوانین نافذ و صریح و نه دستورالعمل ثابتی وجود دارد. اما همواره این نکته باید ملکه ذهن شود که یک مصاحبه، صرفاً درخواست کلمات نیست، بلکه درخواست گفتگو است (کرسول،^۲ ۲۰۰۳). بنابراین، در مصاحبه اولاً باید به دنبال انجام کاری بود که ضرورت دارد و ثانیاً مصاحبه را باید زودتر از کارهای دیگر شروع نمود.

مدارک و اسناد شخصی^۳

مدارک و اسناد شخصی، اغلب در طول دوره کاری روزانه ساخته شده یا به‌کار گرفته می‌شوند. مدارک نه فقط شامل برگه‌ها، گزارش‌ها و بروشورهای رسمی سازمانی، بلکه شامل یادداشت‌های کاری روزانه، طرح‌های کاری و مواد و وسایل نیز می‌شوند. حتی یادداشت‌های روی تخته سیاه یا وایت‌برد، فلوجارت‌ها که غالباً کم‌دوام هستند، نیز می‌توانند به عنوان سندی برای شاهد کار در کلاس ثبت شوند.

مدارک شخصی از جمله مواردی مانند الگوها، کارهای هنری، صنایع دستی، ترسیم‌ها و تجهیزات مانند مبلمان، تصاویر و دیگر سوابق فردی را شامل می‌شود. برای پژوهشگر هر برگه کاری و حتی یک یادداشت کوچک می‌تواند مانند یک دفتر یادداشت تولیدکننده داده‌های ارزشمند باشد، بنابراین آنها را جمع‌آوری و ذخیره می‌نماید. معمول این است که یک دفتر یادداشت روزانه حداقل ثبت مفیدی از

1. netsurf
2. Creswell
3. artifacts

فعالیت‌ها را فراهم می‌آورد، لذا فایده مضاعف خواهد داشت. از همه مهم‌تر آنکه این دفتر منعکس‌کننده فعالیت‌های پژوهشگر و یا منبع مهمی از داده‌ها خواهد بود.

شیوه‌های تجزیه و تحلیل داده‌ها در اقدام‌پژوهی

روش‌ها و شیوه‌های تجزیه و تحلیل داده‌ها در اقدام‌پژوهی با رویکرد کیفی، ویژگی‌های خاص خود را دارد که قبل از ورود به تجزیه و تحلیل داده‌ها به برخی از آنها اشاره می‌شود.

۱. جمع‌آوری حجم قابل توجه از داده‌ها که احتمالاً در فرد پژوهشگر هراس ایجاد می‌نماید؛
۲. جمع‌آوری داده‌ها از دیدگاه‌های مختلف؛
۳. طبقه‌بندی داده‌ها به انواع مهم، حاشیه‌ای و غیرمطمئن برای آنکه مطالعه در کنترل باشد؛
۴. ارزیابی ایده‌ها یا تطابق همگونی داده‌ها؛^۱
۵. مستقل بودن مرحله تجزیه و تحلیل داده‌ها از سایر مراحل اقدام‌پژوهی.

مراحل تجزیه و تحلیل داده‌ها در اقدام‌پژوهی

۱. طبقه‌بندی داده‌ها و تولید فرضیه‌های مقدماتی: باید توجه نمود که فرضیه‌های مقدماتی تمایل به از دست دادن فهم داده‌ها و تشابه بین آنها دارد.
۲. تولید فرضیه‌های پرورده‌شده:^۲ این نوع فرضیه‌ها دارای اساس محکم‌تری بوده و می‌توانند در روند مطالعه راهنما و کمک‌کننده باشند.
۳. معناسازی داده‌ها: این مرحله شامل دو بخش شهودی و نظم سیستماتیک است.
  - ۳-۱. بخش شهودی: درباره موضوع‌ها، طرح‌ها، ساخت حدس‌ها و پرسش‌ها، بیشتر در خصوص داده‌ها می‌باشد. در عین حال، به پژوهشگر در آشنایی با پیشینه پژوهش و پی‌گیری موضوعات مهم کمک کرده و باعث ارزیابی نظرات پژوهشگر می‌گردد و پژوهشگر انبوه اطلاعات، دست‌نوشته‌ها، یادداشت‌ها اسناد و مدارک و سایر موارد را به شاهد تبدیل می‌کند.
  - ۳-۲. نظم سیستماتیک داده‌ها: این فرآیند به‌طور عمده یک فرآیند تجزیه و

1. triangulation

2. mature

- تحلیل است، که می‌تواند به موارد عادی، قابل دسترس و ریز تبدیل گردد. به‌طور مثال می‌توان فعالیت‌های زیر را در این فرآیند انجام داد.
- الف. داده‌ها، اطلاعات، اسناد، رونوشت‌ها و سایر موارد برچسب زده شود، برچسب‌زدن‌ها می‌تواند براساس نام شخص مصاحبه‌شده، مشاهده‌شده، تاریخ، عنوان، حادثه یا حوادثی که مشاهده‌شده و غیره باشد؛
- ب. شماره‌گذاری صفحات، پاراگراف‌ها و هر واحد جزئی و آشکار؛
- ج. نمایه‌کردن رونوشت‌ها، اسناد و سایر موارد؛
- د. همواره این پرسش را از خود پرسیم که «این داده‌ها از چیست؟»؛
- ه. استفاده از کامپیوتر جهت ذخیره‌سازی و جستجو و بازیابی؛
- و. یافتن ارتباط بین موضوع‌ها؛
- ی. به وجود آوردن نظریه‌ها که داده‌های حاصل، از یک رشته منابع به دست آمده و آنها را حمایت نماید.
۴. ارایه اقدام و اجرای آن.

روایی^۱ در اقدام پژوهی

- آلتريشتر و پوش^۲ (۱۹۹۲) بحث کیفیت در اقدام پژوهی را مطرح و چهار ملاک کیفیت را به شرح زیر برای اقدام پژوهی تعیین کرده‌اند:
۱. مراجعه به چشم‌اندازهای جایگزین: آیا آن ادراکاتی که در طول فرآیند پژوهش به دست می‌آید، با چشم‌اندازهای اشخاص مرتبط دیگر یا سایر پژوهشگران در تعارض نیست؟
  ۲. آزمون حین عمل: آیا در فرآیند پژوهش مراقبت می‌شود که در حین اقدام عملی، نتایج استخراج‌شده، ارزشیابی گردند؟
  ۳. قضاوت اخلاقی: آیا فرآیند پژوهش با اهداف آموزشی هماهنگ است؟ آیا با اصول تعامل انسانی همخوانی دارد؟
  ۴. هماهنگی عملی: آیا پژوهش و ابزارهای آن به شیوه‌ای ساخته می‌شود که

1. validity

3. testing through

5. practical compatibility

2. Altrichter and Posh

4. ethical justifiability

کارگزاران حرفه‌ای بتوانند جهت رشد و توسعه آتی عملشان، بدون صرف وقت اضافی و بیش از حد، آن را به کار برند؟

در همین زمینه، لاتر^۱ (۱۹۹۱) به دلیل وجود الگوهای نامطمئن ولی جاری در علوم انسانی، ادعا می‌کند: «بهترین روش در حال حاضر، تدوین آن دسته از طرح پژوهش‌هایی است که مستلزم یک با خوداندیشی است». وی چهار شیوه چندبعدی ساختن، روایی ساختار،^۲ روایی صوری و روایی سازمان‌دهنده^۳ را برای حمایت از ادعای خود بیان می‌کند.

مفهوم و درک لاتر از چند بعدی ساختن، همان منابع چندگانه داده‌ها و چشم‌اندازهای چندگانه است. منظور وی از روایی ساختار، شناخت و آگاهی پژوهشگران از فرآیندهایی است که در آن نظریه‌ها و ساخت‌ها ایجاد می‌شود و ادعا می‌کند، با خوداندیشی نظام‌مندی که در پی روشن کردن چگونگی تغییر نظریه قبلی توسط داده‌ها باشد، در ایجاد روایی ساختار که منجر به روشنگری و تغییر بیش از پیش نظریه (اجتماعی) می‌شود از اهمیت اساسی برخوردار است.

از نظر وی، روایی صوری به بازشناسی ارتباط دارد. به عبارت دیگر، فهم آنچه توصیف شده یا توضیح داده می‌شود، درست به نظر می‌آید. روایی سازمان‌دهنده را دلالت بر آن جنبه از فرآیند پژوهش می‌داند که بتواند راهبردهای مجدد، تمرکز و انرژی شرکت‌کنندگان را به سوی شناخت و تغییر آن، جهت‌دهی نماید.

قابلیت‌های اقدام‌پژوهی

۱. هنگامی که پژوهشگران، کارگزاران، مدیران و سایرین از اقدام‌پژوهی استفاده می‌کنند، در واقع، توان بالقوه‌ای برای افزایش میزان یادگیری مستمر از تجارب خود، فراهم می‌کنند.
۲. بازاندیشی و تعمق نظامند، از شیوه‌های اثربخش در یادگیری برای کارگزاران و پژوهشگران است که در اقدام‌پژوهی نهفته است.
۳. پیامدها و نتایج اقدام‌پژوهی، مورد استفاده مرجع تحول می‌باشد. این پیامدها و نتایج موجب اصلاح امور می‌گردد.

---

1. Lather
2. construct
3. catalytic

۴. اقدام پژوهی، معمولاً مشارکتی انجام می‌گیرد و دلالت بر رابطه بین پژوهشگر و محیط پژوهش دارد از لحاظ اخلاقی و اجتماعی دارای اهمیت زیادی است.

محدودیت‌های اقدام پژوهی

هرچند اقدام پژوهی قابلیت‌هایی دارد، اما به جهت ناشناخته بودن، کم‌تر مورد استفاده قرار می‌گیرد. روان‌شناسی، تقریباً به‌طور کامل اقدام پژوهی را نادیده گرفته است (الوانی و دانایی فرد، ۱۳۸۱). نادیده گرفتن و فراموش شدن آن دلیل عدم استفاده از آن نیست، بلکه دلیل آن محدودیت‌هایی است که اقدام پژوهی دارد و این محدودیت هزینه‌هایی را بر پژوهشگر تحمیل می‌کند که در زیر به برخی از این محدودیت‌ها اشاره می‌شود.

۱. اقدام پژوهی برخی از الزامات را که در سایر تحقیقات متعارف هستند، نادیده می‌گیرد و به همین جهت با انتظاراتی برخی از پژوهشگران مطابقت ندارد.
۲. تعداد زیادی از پژوهشگران، آگاهی و اطلاع زیادی از آن ندارند. به ویژه از روش‌شناسی اقدام پژوهی، که محور مهم اقدام پژوهی است و یادگیری آن مستلزم تلاش زیادی است.
۳. در هر حال، مهارت، تجرّ و تخصص در اقدام پژوهی نیازمند تلاش و مستلزم صرف دقت زیادی است.
۴. یکپارچگی در اقدام پژوهی نسبت به روش‌های پژوهشی معمول دشوارتر است. پژوهشگر اقدام پژوهی، هم به‌عنوان مسئول پژوهش و هم به‌عنوان عامل تغییر عمل می‌کند و این امر سبب دشواری انسجام بخشیدن به اقدام پژوهی می‌شود.
۵. در اقدام پژوهی، مطالعات کتابخانه‌ای بسیار اهمیت دارد، اما منابع و متون مرتبط به‌وسیله داده‌هایی مشخص می‌شوند که پژوهشگر آنها را جمع‌آوری و تفسیر نموده است. به بیان دیگر، در اقدام پژوهی ابتدا باید داده‌ها را جمع‌آوری و سپس برای بررسی و نقد آنها به متون و منابع علمی رجوع کرد.
۶. در مقایسه با سایر پژوهش‌ها، تدوین گزارش اقدام پژوهی، مشکل‌تر است.

مقایسه اقدام پژوهی و پژوهش‌های مرسوم دانشگاهی

تعریف‌ها و ویژگی‌هایی که برای اقدام پژوهی شده، پرسش‌های متعددی را ایجاد کرده

است. پرسش‌هایی که دشواری‌های اساسی را در خصوص اعتماد متقابل بین طرفین، فرهنگ‌های مختلف و اجزای جهان مدیریت آشکار کرده است. برای مثال، آیا اهداف پژوهش، اغلب بر مشکل‌گشایی برای سازمان خاصی متمرکز است یا بر ایجاد تعمیم‌پذیری نظری برای جامعه وسیع‌تر؟ این پرسش‌ها و ابهام‌ها هنگامی محور توجه قرار می‌گیرند که اقدام‌پژوهی با سایر روش‌های تحقیق مقایسه شوند. جدول شماره (۱) اقدام‌پژوهی با سایر روش‌های تحقیق مقایسه شده است (یانس و نیک‌خو، ۱۳۸۰؛ پاشا شریفی و طالقانی، ۱۳۶۶؛ دلاور، ۱۳۷۳ و دلاور، ۱۳۸۵؛ سرمد و دیگران، ۱۳۸۰؛ شریفی و شریفی، ۱۳۸۰؛ فراهانی و عربی، ۱۳۸۴؛ نصر و دیگران، ۱۳۸۳؛ کوهن^۱ و همکاران، ۲۰۰۰؛ کرسول^۲، ۲۰۰۵؛ لاتر^۳، ۱۹۹۳؛ مکسول^۴، ۱۹۹۲؛ پاتن^۵، ۱۹۹۰ و گیل و جانسون^۶، ۱۹۹۲).

روشن‌های مرسوم دانشگاهی	اقدام‌پژوهی
پژوهش توسط افراد بیرون از سازمان و ناظر بر مسأله انجام می‌گیرد.	۱- پژوهش توسط خود فرد درگیر با مسأله صورت می‌گیرد.
هدف همیشه حل مسأله مورد نظر نیست.	۲- هدف همیشه حل مشکل یا کاهش آن است.
پرحجم و در مقیاس بزرگ و اغلب انتزاعی است.	۳- در مقیاس کوچک و عملی است.
پژوهش تا حد زیادی از ارزش‌ها و تعلقات پژوهشگر فاصله دارد.	۴- پژوهش مبتنی بر عواطف و ارزش‌ها و ذهنیات پژوهشگر است.
فرآیند پژوهش غالباً خطی است.	۵- فرآیند پژوهش غالباً ماریچی است.
روایی پژوهش قابل برآورد آماری است.	۶- روایی پژوهش پیچیده، مشکل و نیاز به باز تعریف دارد.
نیازمند فنون و شیوه‌های آماری پیچیده و معتبر است.	۷- نیاز به شیوه‌های آماری پیچیده و گوناگون ندارد.
بیشتر نمونه انتخابی مدنظر است.	۸- نمونه واقعی مدنظر قرار دارد.
تغییر بر اساس فرضیه‌ها و حدس‌های بخردانه پژوهشگر است.	۹- تغییر بر اساس شواهد محیط انجام پژوهش صورت می‌گیرد.
فاصله نظر و عمل غالباً زیاد است.	۱۰- فاصله نظر و عمل بسیار کم است.
نظر بر عمل مقدم است.	۱۱- عمل مقدم بر نظر است.
ارزشیابی از پژوهش را معمولاً سایر افراد انجام می‌دهند.	۱۲- ارزشیابی از پژوهش و یافته‌ها، توسط خود پژوهشگر، دوستان نقاد و مورد اعتماد انجام می‌گیرد.
به‌کارگیری نتایج پژوهش غالباً فوری نیست.	۱۳- به‌کارگیری نتایج پژوهش فوری است.
یافته‌ها و نتایج در اکثر موارد باید تکرارپذیر و تعمیم‌پذیر باشد.	۱۴- یافته‌ها و نتایج الزاماً تکرارپذیر و تعمیم‌پذیر نیست.

جدول شماره (۱): مقایسه اقدام‌پژوهی با سایر روش‌های تحقیق

1. Cohen
3. Lather
5. Patton

2. Creswell
4. Maxwell
6. Gill & Johnson

بحث و نتیجه‌گیری

اقدام‌پژوهی نوعی از تحقیق است که توسط افراد درگیر در یک مسأله و برای حل یا کاهش آن انجام می‌گیرد. در این نوع پژوهش، پژوهشگران تلاش می‌کنند، وضعیت نامطلوب یا نامعین موجود را به وضعیت مطلوب یا معین تغییر دهند. هدف از این کار بهسازی امور و اثربخش کردن آن است.

در اقدام‌پژوهی، موضوع‌های تحقیق همه ملموس و عینی و مربوط به فعالیت‌های روزمره کاری است. بنابراین، در این نوع پژوهش، مثل پژوهش‌های مرسوم و دانشگاهی هدف پی‌بردن به روابط پدیده‌ها یا به اصطلاح متغیرها نیست، بلکه بررسی مسأله‌ها و مشکل‌هایی است که فرد یا افراد در محیط کارشان با آن درگیر هستند و می‌خواهند از راه پژوهش آن را حل کرده یا کاهش دهند.

اقدام‌پژوهی براساس استدلال عملی استوار است نه بر استدلال‌های فنی، برای این منظور نه تنها از روش‌های کمی تحقیق، بلکه بیش‌تر از روش‌های کیفی پژوهش استفاده می‌شود. جنبه‌های عملی مورد نظر در اقدام‌پژوهی چنان است که آن را برای انجام راهبرد یک اقدام، مناسب می‌سازد. به عبارت دیگر، پژوهشگری که به اقدام‌پژوهی می‌پردازد، آگاهانه درباره فعالیت‌های خود به آزمایش پرداخته تا ضمن شناسایی ابعاد مختلف این فعالیت‌ها بتواند در راه بهبود آن‌ها، با شناخت علمی، اقدام کند.

در پایان باید گفت، سازمان‌ها می‌توانند با آموزش و اجرای روش اقدام‌پژوهی کارکنانی پژوهنده داشته باشند که در برخورد با مشکلات کاری، آنها را به شیوه علمی حل نمایند و باعث بالندگی خود و سازمان شوند.

فهرست منابع و مآخذ

۱. بارکر، کریس؛ پیسترنگ، نانسی؛ الیوت، رابرت. روش‌های پژوهش در روان‌شناسی بالینی و مشاوره. ترجمه هامایاک آوادیس یانس و محمدرضا نیک‌خو. تهران، انتشارات سخن، ۱۳۸۰.
۲. بست، جان؛ روش‌های تحقیق در علوم تربیتی. ترجمه حسن پاشاشریفی و نرگس طالقانی. انتشارات رشد، ۱۳۶۶.
۳. جانسون، جیمز، ان؛ روش‌هایی برای به‌کار بستن یافته‌های پژوهشی، ترجمه محمود مهرمحمدی، انتشارات شورای تحقیقات وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۷۳.
۴. حسن‌زاده، رمضان؛ روش‌های تحقیق در علوم رفتاری، نشر ساوالان. چ اول، ۱۳۸۲.
۵. دلاور، علی؛ روش‌های تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی. تهران، مؤسسه نشر، چ نوزدهم، ۱۳۸۵.
۶. _____؛ مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی، تهران: انتشارات رشد، ۱۳۷۳.
۷. سرمد، زهره؛ بازرگان، عباس؛ حجازی، الهه. روش‌های تحقیق در علوم رفتاری. تهران، انتشارات آگاه، ۱۳۸۰.
۸. شریفی، حسن‌پاشا و شریفی، نسترن؛ روش‌های تحقیق در علوم رفتاری. تهران، انتشارات ارسباران، ۱۳۸۰.
۹. فراهانی، حجت‌الله و عریضی، حمیدرضا؛ روش‌های پیشرفته پژوهش در علوم انسانی. انتشارات جهاد دانشگاهی دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۴.
۱۰. فرنج، وندال و بل، لیسل؛ مدیریت تحول در سازمان، ترجمه سید مهدی الوانی و حسن دانایی‌فرد، تهران، صفار، ۱۳۷۹.
۱۱. گال، مردیت؛ بورگ، والتر؛ و گال، جوئیس؛ روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان‌شناسی. ترجمه احمدرضا نصر و همکاران. ج ۱ و ۲. انتشارات سمت و دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۳.
۱۲. مک‌براید، راب و شاستاک، جان؛ یادگیری پژوهش‌محور، ترجمه علیرضا شوخی و فاطمه محمدزاده، نشرآموز. ش ۲۸ و ۲۷، ۱۳۸۴.

۱۳. الوانی، سید مهدی؛ دانایی فرد، حسن؛ اقدام پژوهی و کاربرد آن در تحقیقات سازمان و مدیریت، نشریه: مدیریت و توسعه. شماره ۱۲، ۱۳۸۱.

14. Altrichter, H. and Posch, P Teachers Investigate their work: An introduction to the methods of the Action Research English translation by Posch. Xerox, 1992.
15. Carr, W and Kemmis, S Becoming critical: Education, Knowledge and Action Research, Falmer Press, London, 1986.
16. Cohen, L.; Manion, L.; & Morrison, K Research methods in education (5th ed.). New York: Routledge/Falmer, 2000.
17. Cohen, L. Manion, L. & Morrison Research Methods in Education. By Routledge Falmer, 5th Edition, 2001.
18. Creswell, J. W. Educational research: Planning conducting, and evaluating quantitative and qualitative research. New Jersey: Merrill Prentice Hall, 2005.
19. Creswell, J. W.; Research Design: Qualitative, Quantitative, and mixed methods Approaches, 2nd ed. Thousand Oaks, CA: Sage, 2003.
20. Elliott, R Fitting Process Research to the practicing Psychotherapist. Psychotherapy: theory, Research & Practice. 20, 47-55, 1983.
21. Gill. J. & Johnson, P. Research methods for Managers. London: Paul Chapman, 1994.
22. Gronhaug, K. Olson, O. Action Research and Knowledge creation: Merits and challenges. Qualitative Market, 1999.
23. Hopkins, David A teacher's Guide To classroom Research. 3d Ed. U. K. Buckingham, 2002.
24. Lather, P. Fertile obsession: Validity after post-structuralism. Sociological Quarterly, 34, 673-693, 1993.
25. Lather. P. Getting Smart: feminist Research and Pedagogy within the

- Postmodern. New york : Rout ledge, 1991.
26. Maxwell, J. A. Understanding and validity in qualitative research. Harvard Educational Review, 62, 279-300, 1992.
27. Noffke, S. Action Research: A multidimensional Analysis. Dissertation: university ol. Wisconsin- Madison, 1990.
28. Patton, M. Q. Qualitative evaluation and research methods (2nd ed.). Newbury Park, CA: Sage, 1990.
29. Rapoport, R Three Dilemmas in Action Research Human Relations. R-ol. 33, 1970.